گوگیرے دی نابری تے بجی تاریخ

ڈاکٹر سعید بُھٹا☆

Abstract

This articles to the war of independence in 1857 as it was fougt in six Districts of the Punjab. The author has exposed the strategy of the European Colonisers in this article. He has shown how in most parts of the four continents the Colonisers psychologically enslave of the natives. It is a very important historical study. In the historical account of the battle in Googira, for example the historians has shown a very small number of freedom fighters has actually took part in that battle. He has also used disparaging language about them. The author has exposed contradictions in the accounts of the English historians supported by documentary evidence. In this way he has brought out the truth that this was really a war of people supported by a great partriotic emotion.

پندرھویں صدی عیسوی وچ لہندی مُلکاں پرتگال، سپین، فرانس، برطانیہ، نیدر لینڈ، بلجیم، جرمنی تے اٹلی نے اڈو اڈ پجاں نال امریکا، آسٹریلیا، افریقہ تے ایشیا دے براعظماں ول ودھنا شروع کیتا تے

☆ ایسوسی ایٹ پروفیسر شعبہ پنجابی، کلیہ شرقیہ، جامعہ پنجاب، لاہور۔

پنج سو ورھیاں وِچ ای ایہناں دے چوکھے رقبے اُتے مَل مارلئی ۔1940ءتوں 1980 تیکر دے سمے وچ 80 دے لگ بھگ ملکاں غلامی دا جُولا لاہ کے پاسے ماریا۔(1) آزادیاں مگروں وی ایہناں دے ہتھوں ٹُھوٹھا نہ چُھٹا تے لہندے دے تھاپڑے بناں اگانہہ پیر پٹن جوگے نہ رہے۔ غلامی دا زہر نس نس وِچ دھاون پچھے لہندی قوماں دا چلتر اپنیاں بولیاں راہیں راج، تعلیم دی بولی بدلن، من مرضی دے اُلیکے قانون، ٹیکنالوجی دِیاں ’برکتاں‘، ہالے دا ریکارڈ، گھاڑُواں اُتے پکڑ، تاریخ نُوں بجی کرن، دیسی وسیباں اُتے یورپی چالے دی دب ورگے کئی ہور وسیاں راہیں اجیہا مُہاندرا اُگھاڑیا، جیہڑا اصل ہوند وِچ انج دا نہ۔

سیانیاں دا اکھان ہے علم طاقت ہے تے ہمتال ایہہ رچھ اپنی من مرضی نال ورتیندے ہن۔ گورے دی لکھت اسانوں پچھڑیا ہویا دسدی ہے۔ اوہدے وچار موجب اسیں اجے تاریخ دے مُڈھلے سمے وِچ ساہ لے رہے آں تے ویلے دی ٹورتوں بہوں پچھانہہ آں۔ اوہنے اساڈے ’بھلے‘ کان سائنس، ٹیکنالوجی، ترقی، نویں روشنی، جدیدیت، جمہوریت، بُدھی وانی، دُنیا نُوں بدلن دا اُلیل، آزادی، مساوات، جگیائی تے خورے کیہ کُجھ لیا کے اسانوں بندیائی ساہویں لیا بہاون دا آہر کیتا ہویا ہے۔ ایہناں ’بھلیاں‘ دے اوہلے وچ ای پینترے بازی لُکی ہوئی ہے جیہنے اجے وی اسانوں ساویاں نہیں ہوون دِتا۔ ایس گُجھ دِیاں تنداں چُھڑائیاں ای اسیں پیریں بجھے سنگل دا بھیت پا سکنے آں۔ ایہناں پینتڑیاں وِچوں ہِک تاریخ نُوں بج لاون ہے۔ تاریخ نِرا بندے دا کل نہیں اج وی ہے۔ ایہہ اج بھاویں کل تے ای اُسریا ہویا ہووے۔ جیہناں وسیباں وچ کل تے اج وِچ کوئی لما چوڑا فرق نہ پیا ہووے اوتھے ایہدی ویاکھیا دی لوڑ گھنی ہوندی ہے۔ تاریخ دے اپنے ہِت وچ اپنی کُھل ہوندی ہے کہ ایہہ رتجھاں نال نویں ویاکھیا دی اُنگل نپ لیندی ہے۔

برعظیم وِچ لڑی جان والی جنگ آزادی 1857ء دی تاریخ گورے دی مرضی دی ویتر ہے۔ جنگ دی سو ورھیالی گنڈھ تے وت ڈیڑھ سو ورھیالی گنڈھ سمے دیسی سوجھواناں گورے دے پینتڑیاں دے پڑتنے پاڑے ہن۔ ایس وت وچارن دے عمل وِچ کُجھ سُچے تے گُنی لہندی مورخ وی آرلے ہن۔

اوہناں تاریخ کاری دے کھوٹ، گورے دے دھروہ تے اوہدے گُجھے لاہباں توں گُھنڈ لاہیا ہے۔ منکھ والی گل ایہہ وے کہ اجے پنجاب دے تاریخ کاراں وِچ ایہناں سوالاں نُوں پڑتالن تے نیجھ نال ویکھن دی پِرت نہیں پئی۔ اوہنے پنجاب دا اوہو مہاندرا وکھایا ہے جیہڑا اوہنوں وارا کھاندا ہا۔ ایہدی مورت اصل وچ کیہ ہا ایدھروں اوہ چلترائی نال مُونہہ موڑ لیندا اے۔ اوہدی لِکھت اپنے لاہباں نوں ای مُکھ رکھدی ہے۔ ایہناں لاہباں دی تہہ وچ ای تاں اساڈی سنجاپ دا سوال ہے جیہنوں اوس بجّی کر وکھایا ہے۔ ایتھے اسیں گوگیرے دی گوریلا جنگ تے مُڈھلے سمے دِیاں انگریزی لِکھتاں دے دُپھیڑاں بارے وچار پیش کر دے آں۔

کمپنی راج سمے گوگیرا ضلعے دا صدر مقام ہا تے وت ایہدی تھاویں منٹگمری (ساہیوال) ضلع بنایا گیا۔ ایس گوریلا جنگ وِچ اجوکے ضلعے ننکانہ، فیصل آباد، ٹوبہ ٹیک سنگھ، اوکاڑا، ساہیوال تے پاکپتن دے کُجھ قبیلیاں سِیر پایا۔ باریں دی ونڈ کریئے تاں ساندل بار، نیلی بار تے گنجی بار دِیاں جُوہاں وِچ ایہہ جنگ لڑی گئی۔ سورمیاں کمالیے، چیچہ وطنی تے ہڑپہ اُتے قبضہ کر لیا ہا۔ ایس جنگ دا گھیرا سُنگڑا اون وِچ تریئیں دِھراں دِیاں لکھتاں ذکر یوگ ہن۔ گورا اپنے ورودھی نابراں دے انکڑے گھٹا کے تے اوہناں دے بارے ہوچھی زبان ورت کے پردہ پاوندا ہے۔ ایہہ گل کائی لُکی چُھپی نہیں کہ لاکڑی اپنی ناکامی نُوں کجن کان انکڑے چُھٹیا لیندے ہن۔ بھاویں امریکا دی سرکار ہووے یاں تیجی دُنیا دی خلقت دیاں اکھیں اُتے پٹی بنھن دا چالا ہبدائیں ہکو جیہا ہوندا ہے۔ دُوئی دِھر اوہناں سوجھواناں دی ہے جو کمپنی دی جِت پنجاب دے سِر مڑھدے ہن۔ گورے دے راج سمے برعظیم وِچ 500 ریاستاں ہان۔(2) ایہناں دی واگ ڈور دیسی راجیاں دے ہتھیں ہا، پر تھاپڑا تاں گورے دا ای ہا۔ اِنج برعظیم دے تریہاں اُتے گورے دا سدھا راج نہ۔ ایہہ ریاستاں وی لوک لہراں دا گل گُھٹن وِچ گورے دا سنگ نبھاوندیاں رہیاں۔ بھاویں دِلی دی بھاجڑ ویلے راجیاں تے دُوئے صوبیاں دی فوج وی کمپنی دی بانہہ بیلی ہا، پر اوہناں نوں 'وفادار پنجاب' توں اگے پچھے کُجھ نہیں نظر یندا۔ تریئی دھر پنجابی دے بُدھی مان باوَاں دی ہے۔ کمپنی راج توں ہُن تیکر ضلعیاں دی ادلا بدلی ہوندی رہی ہے تے کئیں نویں ضلعے بن چکے ہن۔ ظاہر ہے'' میوٹنی ریکارڈز

رپورٹس‘‘، ’’میوٹنی ریکارڈز کورلیس پنڈینس‘‘ تے ’’ڈسٹرکٹ گزٹیرز‘‘ وِچ آزادی مگروں بنیاں ضلعیاں دا ویروانہیں آوندا۔ ایہناں جیون جوگیاں دی پنجاب دی باریں تے ضلعیاں دی حد بندی بارے انگریزی لکھت دی ای کھٹی کمائی ہوندی ہے۔ ایہہ اٹھے سٹھے نال گوریلا جنگ وِچ اپنی مرضی دِیاں باریں پا لیندے ہن تے ’بادشاہی‘ ورتارے پاروں کئیاں ضلعیاں دی چھُٹی کروا دیندے ہن۔ ایہناں دا ’بار گیان‘ سِر متھے اُتے پر ہین تاں ایہہ وی کوڈِیاں گھٹے گھت چھوڑیندے۔

1857ء دی جنگ آزادی بارے گورے دِیاں لکھیاں تاریخاں وِچ دھاڑوی دا نقطہ نظر وکھالی دیندا ہے۔ گورے دا برعظیم وِچ راج پکیریاں ہوون مگروں اوہدیاں لکھیاں تاریخاں دا مہاندرا ہور وٹیج ویندا ہے۔ گوگیرے دی جنگ بارے مُڈھلیاں سرکاری چِٹھی پتر دِیاں جوڑیاں کتاباں تے گورے افسراں دِیاں یادداشتاں دی تہہ وِچ سچ دی بھنک وی پے ویندی ہے۔ اگلیاں ایہہ چِٹھیاں وی چھانگ کے چھاپیاں ہوسن۔ وت وی جدوں سر پیندی ہے تاں اُبڑواہے سچ نکل ہی آوندا ہے۔ براؤن دے وچار ویکھو:

> "......but with the utmost caution, for drums were heard beating in all parts of the adjoining jungle, and spies reported 5000, but the grass large gatherings there, varying from 3000 to was so high and thick that not a man could be seen." (3)

ایہہ گوریلا جنگ چھ ضلعیاں تیکر کھلری ہوئی ہا تے ہوسکدا ہے کہ براؤن سورمیاں دی ہک ڈھانی دی گل کر رہیا ہووے، جیہناں نال اوہدا واہ پیا۔ چیف کمشنر پنجاب دے سیکرٹری برانڈرتھ نے سیکرٹری گورنمنٹ آف انڈیا (فارن ڈیپارٹمنٹ) نُوں 3 اکتوبر 1857ء نُوں ہِک چِٹھی وِچ لِکھیا:

> "These clans can muster some 20 to 30,000 men, and occupy a tract of country in the Googaira District of full 40 to 50 miles in breadth, and from 70 to 80 in length. They have few villages, and generally reside in temporary

grass huts, which are constructed in such localities as afford the best pasturage and water for their numerous herds of cattle. They are known under the domination of Khurruls, Khattias, Wattoos, Fatwanas, and other names, and are of Jat lineage." (4)

پنجاب دے چیف کمشنر دے سیکرٹری رچرڈ ٹمپل گورنمنٹ آف انڈیا دے سیکرٹری نُوں بغاوت دی کارروائی وِچ دسیا ہے:

"On the very evening of the memorable 14th of September (the assault of Delhi) a Mahomedan official of the postal department arrived at Lahore from Googaira, came before the Chief Commissioner, and reported, with a somewhat malicious twinkle of the eye, that all the wild and predatory tribes inhabiting the jungly country between Lahore and Mooltan had risen. In reply to a question, he further informed the Chief Commissioner that the numbers of the insurgents ammounted to exactly 125,000 men." (5)

سوا لکھ بندے داسُن کے 'انگریز بہادر' دا تراہ نِکل گیا ہے۔ اِنج دی صورت وِچ ای تاں چِتُو دا پتہ لگ ویندا ہے۔ سوا لکھ دا انکڑا جھٹ دا جھٹ جھلن تاں ہور گل ہے پر اوہدے اچیت وِچ بیٹھا ہویا بھو لکھت وِچ وی آ ویندا ہے۔ اوہ خابرونُوں دوکھی تے خبیث لکھدا ہے۔ بھاویں دیسی سورمیاں کول پرانے روایتی ہتھیار ہائن تے ایہہ کسبی فوجی وی ناہن، پر ایہناں 'دو چونہہ' قبیلیاں اُتے فوجاں چاڑھن دی کیہ لوڑ

پئی ہا؟ ایہناں رجمنٹاں تے پلٹنیں دا ویروا ''میوٹنی ریکارڈ رپورٹس'' دے صفحے صفحے اُتے کھلریا ہویا ہے۔ دِلی دی بھاجڑ مگروں فوجاں دا رُخ باریں ول ہو گیا۔ گورے ظلماں دی انت کر چھڈی، پر سورمے ڈولے نہیں۔ زبانی روایتاں موجب جدوں اوہنے بار دِیاں سوانیاں نپنیاں شروع کیتیاں تاں سورمے ایس نکو ہی توں چلدیاں پیش ہو گئے۔

راءاحمد خان کھرل ہوریں باریں وِچ 1857ء دی جنگ آزادی دے آہری ہان۔ اوہناں بار واسیاں دے اکٹھ کیتے تے گورے دیاں دیس پنجاب چوں جڑھاں پٹن دا متا پکایا۔ گورے دی لکھت وچ کھرل، وٹو، فتیانا تے کاٹھیا قبیلے دا باہلا ویروا آوندا ہے جیس توں ایہہ بُھلیکھا پین لگ پیندا ہے کہ ایہے قبیلے ای گورے اگے نابر ہوئے ہان۔ ایہناں قبیلیاں دے سرداراں دا گوریلا جنگ وچ موہریاں آلا کردار ہا۔ اودوں بار دیاں جوہاں قبیلیاں دے ناں نال ای سنجاپدیاں ہان، پر ہُن ایہہ جُوہاں چھیاں ضلعیاں وِچ ونڈیاں گئیاں ہن۔ انج اساڈے 'تاریخ نویساں' وی گورے دی لیہے ٹُر دیاں گل گولی نہیں۔ ایہناں قبیلیاں وِچوں لکھیرے، بدوزئی، نکڑیال، گردیزی، آرائیں، ملتان دے مخدوم، نکئی، بیدی تے ارُوڑے سرکڈھویں غدار ہائن۔ نالے احمد خان دا اُپیریاں وِچوں وی کجھ گھراں ساتھ نہ دِتا، پر غداری وی نہ کیتی۔ ایس وسیبے دے میراثی، ماچھی، پرہائیں، لوہار، کمہار، ملاح، اگواہی، بگھیلے، ترہانے، مرجانے، مُردانے، پنڈی شیخ موسیٰ دے قریشی، لُونے، بار، بھدرُو، ویہنی وال، ساہمل، جنجوعے، جج تے بار دے دُوئے قبیلے سورمیاں دے موڈھے نال موڈھا جوڑ کے کھلوتے رہے۔ گوریلا جنگ وچ بار واسیاں کول بھاویں بہوں گھٹ بندوقاں ہائن، پر چنگے نشانچی ہوون پاروں ایہہ ماچھیاں نُوں ای نپائیاں ہوئیاں ہانیں۔ باہو، خوشحال دے ماچھی دی سورم گتی بھلا کیہنوں وِسری ہوئی ہے۔ گورے دے راج توں پہلاں ایہہ منیا پرمنیا سچ ہا کہ ہتھیار لوہار گھڑیندے ہان اتے ماچھی تے نائی ہتھیارُو ہائن۔ راج دے نابراں نظام لوہار تے جبرو نائی دا اج وی پنجابیاں دے مناں وِچ آدر ہے۔ گورے اوَدھ وچ وچلے میل نوں تھاپڑیا پر آزادی دی جنگ سمے اوہ نابر ہو کھلا۔ اوتھوں ای اوس ایہہ سِٹا کڈھیا کہ اُتلے میل نُوں تھاپڑی آوَتے تھلویاں نُوں اوہناں دے حال تے چھڈ دیئو۔ اوہدے راج وچ ای زمین نُوں نجی ملکیت بنایا گیا۔ ہولی

ہولی زمین دی مالکی تے بے مالکی والے قبیلیاں وِچ میل بندی دا پاڑ ودھدا گیا۔ ایہہ سچ ہے کہ بے ملوما جیہا پاڑ انگریزی راج توں پہلاں وی ہا، پر اوددوں کسی قبیلے نُوں مدھول کے لکھ جاون دا کسے وِچ جیرا ای نہ۔ ایہہ سارے رل کے ای وسیبا بندے ہائن۔

گوگیرے دی باقاعدہ گوریلا جنگ بدرو وِچ شروع ہوئی ہا جدوں راء احمد خان ہوراں ہاٹھیں لڑائیاں۔ بدرو وچ دریا بھری کے وگدِن۔ پھاٹاں وِچ وی پانی کھلوتا ہوندا ہے۔ ہٹھاڑی دریا ٹھلن جاندِن تے بیلے دے گھاتی ہن۔ منتاریاں کان راوی روک ہے۔ ایس سمے بیڑی دا ملاح ای وسیلہ ہے۔ ہُن نابراں کان دریا قدرتی قلعہ ہے۔ فریدا واہد، ملنگ آلا پتّن تے ماڑی آلے پتّن دے ملاح سورمیاں دا سنگ ہن۔ ایہہ اپنیاں نُوں کدھی اپڑاون کان تیار بیٹھے ہن پر گورے دے بانہہ بیلیاں نُوں نہیں۔ انج گوریلا کارروائیاں دی کامیابی دا ہک وڈا بھیت ملاح وی ہان:

> "At daybreak I received a note from Mr. L Berkeley informing me that he had not succeeded in intercepting Uhmud, Khurral; that the boat in which the latter had crossed had been moored in a creek on the opposite side beyond the reach of musketry; and that the chowkeedar in charge of it had declared that he had received strict orders not to let the boat return, an order he was determined to obey, as Uhmud, Khurral, had become king of the country."(6)

جیل دا داروغہ نمانا جی ہے۔ اوہنوں کمپنی کول نوکری لبھ ویندی ہے۔ اوہ بالاں دا پیٹ پالن کان نوکرتاں تھی ویندا ہے پر اوہدی مت اپٹھی نہیں ہوندی۔ راء احمد خان ہوریں 20 جون 1857ء نُوں بار دے بے دوسیاں قیدیاں نُوں گوگیرے جیل وچ جا ملدے ہن۔ قیدیاں نُوں لوڑدِیاں ماڑیاں موٹیاں

شیواں وی دیندے ہن۔ جدوں گورے نُوں پتہ لگدا ہے تاں سختی داروغے تے آوندی ہے۔

"An investigation took place, which resulted in the dismissal of the Jail Darogah for neglect; and a circumstance was then elicited which at the time appeared insignificant, but to wihch subsequent events have led me to attach more importance. The Darogah had allowed Uhmud Khan, the chief of the Khurrals, to visit the jail without my knowledge,---a fact he then explained that Uhmud Khan his religious father; that he had known him for many years; and that he had protected his faimily during former insurrections."(7)

دیسی قبیلیاں دیاں آپتی لڑائیاں تے دھاڑِویاں نال جنگاں دا موہری پر ہائیں قبیلہ ہے۔ ایہہ قبیلہ بار دا ڈھولی ہے۔ بار واسیاں دا جنگ کرن دا نویکلا کسب ہا۔ ایہہ کسب پر ہائیں جاندا ہے۔ ڈھول دے کئی تال ہن جیہناں توں جوش جمدا ہے۔ کُجھ تال اجیہے وی ہن جیہناں نُوں قبیلے دا مرشد پسند کریندا ہے۔ انج اوہ تال لڑائیاں وِچ مرید سورمیاں کان فتح دا شادیانہ ہے۔ ساگھرو تے مارُو تاں جنگاں دی خاص نشانی بن گئے ہان۔ جیویں ساگھرو وجے تاں قبیلے دے جِیاں تے جنگی جنوراں نوں وی پتہ لگ جاندا ہا کہ اساڈی دِھر دفاعی پوزیشن وچ ہے۔ انجیں وانگوں مارُو ویری اُتے ہلا کرن دا تال ہے۔ بار واسیاں کول بگل تاں ہوندے نا ہن۔ ڈھول دا تال ای پینترا بدلن دا نشان ہا۔ جے پر ہائیں ای پِچھ جاوے تاں جنگاں کاہدیاں ہونیاں ہن۔ گوگیرے دی گوریلا جنگ وچ پر ہائیاں دِیاں انملیاں قربانیاں ہن۔ جھاڑاں وچ گورے دی گولی ڈھول دی آواز تے آوندی ہا تے انج ایس قبیلے دے جی سبھ توں پہلاں دھرتی نُوں لہو دا نذرانہ دیندے۔ سورمیاں کئیں واری ایہہ چال وی چلی کہ ڈھولی ہِک تھاہرے کھلو کے

ڈھول مریندے رہے تے اوہ دُوئے پاسوں جا کے گورے دِیاں پلٹنیں اُتے ہلا کر دیندے۔ گورا ڈھول دے کھڑک آلے پاسے گولیاں چلیندا اتے ایس قبیلے دے جی جاندیاں بُجھدیاں ننگے نیترے اُتے موت نُوں سینے نال لالیندے۔ انج ایہہ 'دوچونہہ' آ گُو قبیلیاں دی جنگ نہ سگوں غداراں نُوں چھڈ کے باقی بار واسیاں ودھ کے نیوندر گھتی ہوئی ہے۔

گورا بار واسیاں نُوں چور، ڈاکو، ڈنگر چھڈن آلے، چھیڑو، جانگلی، وحشی، پچھڑے، پچھل سُونہے، ٹپری واس، پراچین، آدواسی، گھوہرو، اشانت، آپ ہُدرے، موبھی تے بے مہارے ورگے مہنے مریندا ہے۔ اکھے ہزاراں سالاں دی تاریخی عمل دے دوران ایہناں دے پلے کُجھ نہیں پیا۔ ایہناں نوں نفعے گھاٹے دی سار نہیں۔ ایہناں نِرا گورے نوں ای نک نہیں کیتا سگوں پہلیاں حکومتاں وی ایہنا تھے راضی ناہن۔ ہُن ایہناں نُوں 'قانون' دی دب ہیٹھ سدھیاں کریسائیں۔ گورا ویری نُوں آدر یوگ نہیں سمجھدا۔ اوہ ورودھیاں نُوں بھنڈدا تے پھِٹکاردا ہے۔ اوہ پھِٹک بنیندیاں ہوچھی زبان ورتیندا ہے۔ ایس ہوچھ پنے دیاں ونگیاں ویکھو:

> "These tribes had been cattle-stealers and thieves from time immemorial; but being of no political importance, the Sikhs, after two unsuccessful attempts to conqure them, took only the precaution of having armed escorts when passing through the district, and allowed them to remain in almost undisturbed indulgence of their predatory propensities, especially as these rarely extended beyond their own immediate neighbours; thus they were generally left to settle their raids and their thefts, and to fight out their quarrels among

themselves.....the predatory tastes of these tribes were now checked by laws vigorously enforced, involving punishment and restitution; and under the influence of these stringent measures, the road from Lahore to Mooltan had become as safe as any in Bengal."(8)

"The Chief of the Khurrul tribe, by name Ahmed Khan, was a traitor at heart; he had been in constant communication with the rebels of Delhi and Hansi, and (as he boasted) with the king of Delhi himself."(9)

"Ahmad was a man above the average---bold and crafty."(10)

ایہناں 'چوراں ڈاکواں' نُوں کیہڑا لوبھ ہا جیس پاروں ایہہ سراں تے کفن بنھ کے گورے دے مقابلے تے نکلے۔ اوہدی لکھت ایس گل داویروانہیں کریندی۔ راء احمد خان ہوراں وج گج کے برکلی نُوں آکھیا ہا کہ اوہ بہادر شاہ ظفر نُوں اپنا بادشاہ مندا ہے تے ایس دھرتی اُتے گورے دی شاہی اوہنوں وارانہیں کھاندی۔ ایہہ گل برکلے اپنے اتلیاں نُوں اپڑائی وی ہا۔ برعظیم وِچ اوہدے خلاف جِنیاں قوماں نِکلیاں اوہناں دی منگ اپنی دھرتی تے اپنا راج ہا۔ وت بار واسی تاں بےشعورے نہ ہوئے سگوں اوہدے اگے نہ جُھکن والے سارے ای 'بےشعورے' ہن۔ انج راء احمد خان بارے ورتی شودھی لفظالی وچ ویری نُوں نِرآدرن آلا گیدی پُنا ہے سچ نہیں۔

گورے دا ہور چلتر ویکھو اوہنے ''گزٹیرز آف دی چناب کالونی'' وِچ لکھیا ہے کہ 'جانگلی' تے ہور نکوہی دِیاں گلاں ایہناں دے بارے دوئیاں ضلعیاں توں آیاں (آبادکاراں) جوڑِیاں ہوئیاں ہن۔ 1857ء دی جنگ آزادی سمے بار وِچ آبادکار کِدوں آ گئے؟ جدوں گورے لہندی پنجاب وچ کُھلے رقبے

تے کن آ لی بھوئیں ویکھی تاں اوس نُوں پُھر نا پُھریا کہ ایہناں نُوں نہراں دے پانی راہیں آباد کیتا وَنجے تاں ہِک مالا ودھسی دوآ ایتھوں دِیاں جنساں ولایت گھلسائیں۔ وت وارے نیارے ہو ویسن۔ وپار دے سُفنے نوں توڑ چاڑھن کان اوس باہلی آبادی آلے ضلعیاں دے واسیاں نُوں بار وِچ لیا بہایا۔ ایتھوں دِیاں جنساں اکٹھیاں کرن کان مَنڈِیاں بنیاں۔ مَنڈِیاں دے راکھے جمے۔ ایہناں مَنڈِیاں چوں جنساں ریل راہیں بندرگاہواں تیکر اپڑیاں۔ ولایت دے مشینی ٹھپے دا مال مُڑ ہٹ کے اسانوں ویچیا۔ اِنج بُھکھ تے غلامی نُوں دوہر لگی۔ ایہہ سچ ہے کہ لابھومیل دے مُونہاں وچ مالکاں دی جیبھ ہوندی ہے تے اوہناں نُوں اپنے لوبھ توں اگانہہ کُجھ نہیں نظریندا۔ وت 'زمانہ سازی' دی کھیڈ وی رج کھیڈیوی، پر نابری بارے سرکاری چِٹھیاں دی بولی والی گل ڈھیر اگدوں دی ہے۔

گورا دیسی سورمیاں دی کئیں ڈھنگاں نال پھٹک بنیندا ہے۔ اوہ ایہناں دی مسلمانی نُوں وی پُندا ہے۔ 1857ء دی جنگ کفر اسلام دی جنگ نہ۔ آزادی کان جاناں وارن والے سارے مذہباں دے ہان۔ انگریز دے بانہہ بیلیاں وِچ وی اِنج دی کائی ونڈ نہ۔ بہادر شاہ ظفر دی اجے تیکر علامتی حیثیت تاں ہا۔ جتھاں وی سُچیت جِیاں اوہدا راج مُمکن داسُنیا اوہناں نُوں سیک تاں آونا ہا۔ دُوئے بنے گورے دی شاہی بنُو ہا۔ بھلا ہِک انکھی جی کیہڑی دِھرآل کھلوسی؟ براوَن ایس گل دا وی توا لیندا ہے۔

"In the district around were numerous Mohammedan tribes of Jut origin, at present degenerated into cattle-feeders and cattle-stealers, who nevertheless retaind somewhat of their ancestral love of war and plunder; hundreds and thousands of whom wanted only the opportunity and encouragement to spring up armed--for though nominally disarmed, what Punjabee does not know where to lay hands on his weapon in time

of need?---and at the first sound of the war--cry, "Deen! Deen!" (religion), in Moslem fanaticism, they would have made Mooltan their rallying-point."(11)

براؤن ایسے لکھت وچ پنجاب اُتے اپنی جِت دے سوہلے گاوندیاں لِکھدا ہے:

"Nor was it only, or indeed chiefly, in concurrence with the brigadier that the Judicial Commissoner distinguished himself: the mantle of Sir John Lawrence rested indeed for the time on one worthy to take his place--one whose every act bore testimony to his English energy and his Christian courage."(12)

جے دین تے مذہب پچھڑی سوچ دا ای سِٹا ہوندا ہے تاں وت 'کرسچین کریج' کدوں آ گئی؟ گورا اپنا سودا وَیچن تے ایتھوں دِیاں دولتاں اکٹھیاں کرن کان مُونہہ اُتے لبرل ازم تے سیکولر ازم دا مکھوٹا چاڑھ لیندا ہے، پر برعظیم وچ اوس ایہہ وچار دھارا دُپھیڑاں نال ورتائی ہے۔ پنجاب وچ اوس مذہبی لہراں نُوں آپوں تھاپڑیا تے اِنج ان لِکھی پالیسی 'لڑاؤ تے حکومت کرو' راہیں بندے نال بندہ نہ چھڈیا۔ انگلستان تے کالونیاں وچ ایہہ سُوجھ سگویں نسردی نہیں دِسدی۔ یورپی قوماں جیہناں مُلکاں اُتے ای مَل ماری ہا اوتھے عیسائی مذہب دی وڈی گنتی ای نہیں دِسدی سگوں کُجھ مُلکاں دی تاں پچھان ای عیسائیت بن گئی ہے۔ اِنج گورا مذہب نوں وی پینترے دے طور تے ای ورتدا ہے۔

گورے دی لکھت 'وفاداری' تے 'غداری' دوالے گُھمدی ہے۔ وفادار اوہ ہوندا ہے جیہڑا مالک دی مرضی اگے دھون سٹ دیوے تے غدار اوہ جیہڑا اجُولے چوں سِر چھکا جاوے۔ ایتھے ہِک ہاسے دی گل ویکھو۔ پنجاب وِچ وٹوآں دی جدی جوہ نیلی ہے۔ نیلی دے وٹوآں تے راوی دے پیروکیاں دا صدیاں پُرانا سانگا ہا۔ ایسے سانگے پاروں وٹو قبیلے دے کُجھ جِیاں راوی تے وسیرا کرلیا۔ ہُن گوریلا جنگ

وچ نیلی دے وٹّواں دا کوئی سیر نہ۔ گورے ایس چالے تے ایہناں نُوں شاباش وی دِتی ہے۔ راوی دے وٹّو بابے احمد خان دے مجیجی ہان۔ اوہ وی ایہناں نُوں پکّی ڈھیری جاندے ہان۔ ایہہ موہرلیاں صفاں وِچ کھلو کے گورے دے خلاف لڑے۔ اوہ راوی دے وٹّواں بارے ''گزٹیرز منٹگمری ڈسٹرکٹ'' وِچ لِکھدا ہے:

"There is very little to choose between the two tribes on the Ravi. There the Wattus rose in 1857, and are still addicted to cattle thieving." (13)

نیلی دے وٹّواں بارے ایسے ''گزٹیرز'' دے وچار ویکھو:

"The Wattus pride themselves on their politeness and hospitality. They are of only moderate industry, profuse in expenditure on special occasions, indifferent to eduction and exceedingly fond of cattle."(14)

ایہہ ہکّے قبیلے دے جی ہن۔ راوی دے وٹّو نابر ہن تے نیلی دے وفادار۔ دووّیں قبیلے مجھتے ہن تے ایہہ ایہناں دی پچھان اج وی ہے۔ گورا نابراں نُوں عادی چور آہدا ہے تے وفاداراں نُوں پروہن چار تے ساؤ۔ ایہہ پروہن چاری تے ساؤ پُنے دا پھمن وفاداری پاروں لگا ہے تے عادی چور دی کا لک نابری پاروں۔ گورے دی تاریخ کاری دا ایہو سچا ہے کہ اوہ نابراں دا مہاندرا مدھول کے وکھیندا ہے تے وفاداراں نُوں پلوسی آوندا ہے۔ ایسے عینک نال اوہ نابری دی پوری رِیت نُوں ویہدا ہے۔

اوہ برعظیم اُتے راج کرنا اپنا حق سمجھی بیٹھا ہے تے اپنے آپ نُوں مالک سمجھدا ہے۔ اوہدیاں لکھتاں دی ہِک ہِک سطر توں ایس احساس دا ہُنگارا بھرِیندا ہے۔ اوہ وڈے چلتر نال دُوئیاں قوماں دی خودمختاری، آزادی، جیون دے حقاں تے پرائے دھن اُتے مل مارن ورگے سوالاں توں ولا کے لگھ ویندا ہے۔ اوس بار واسیاں نُوں ونو ون دے مہنے مارے ہن اکھے ایہناں نُوں نفعے گھاٹے دا پتہ ای نہیں۔ اوہ

ہک گلوں سچا وی ہے کہ اوس برعظیم وِچ نابری دے جیہڑے روپ ویکھے ہان، ایہہ نابری اوہناں توں اچرج ہا۔ ایتھے چربی والے کارتوساں توں بھرشٹ ہون ورگا بھیت کوئی نہ۔ ایتھے کسبی فوجی وی کوئی ناہن جیہڑے اُچے عہدیاں تے ودھ تنخواہاں دی منگ پوری نہ ہوون پاروں ویہر کھلوتے ہوون۔ ایتھے سجری ریاست وی کائی نہ ٹُٹی ہوئی جوں خلقت اپنے راجے دے الھے پھٹاں اُتے پھاہ رکھن کان نکل پئی ہووے۔ ایہناں نُوں راجا، مہاراجا بناون دا لارا وی کسے نہ لایا ہویا۔ گورا بھاویں کن ولا کے پھڑدا ہے پر وت وی ایہہ گل مندا ہے کہ ایہناں پچھلے بادشاہاں نُوں وی نہ منیا۔ وچلی گل دھاڑوی نُوں منّا تے اپنی دھرتی دے تقدس کان سوا لکھ بندے دے نکل آون آلی سُوجھ ای اوس کان مارُو ہے۔ ایسے سُوجھ دا پھکّا مارن کان ای تاں اوہ ہوچھی بولی دے اوہلے وِچ تاریخ بجّی کریندا ہے۔

حوالے

1Thomas Benjamin. "Preface." Encylopedia of Western Colonialism Since 1450, 2007 ed.

2 Barbara D. Metcalf, Thomas R.Metcalf, A Concise History of India, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005) 103.

3 Rev. J. Cave-Browne, The Punab And Delhi IN 1857, Part ii (London: William Blackwood And Sons, 1861) 206.

4 Punjab Government, Mutiny Records Correspondence Part ii (Lahore: Punjab Government Press, 1911) 83.

5 Punjab Government, Mutiny Records Reports, Part ii (Lahore: Punjab Goverment Press, 1911) 358.

6 Punjab Government, Mutiny Records Reports, Part ii 46.

7 Punjab Government, Mutiny Records Reports, Part ii 43.

8 Rev. J. Cave-Browne, Part ii 202.

9 Rev. J. Cave-Browne, Part ii 203.

10 Punjab Government, Punjab District Gazetteers Montgomery District, (Lahore: Punjab Government Printing,1933) 44.

11 Rev. J. Cave-Browne, Part i 122.

12 Rev. J. Cave-Browne, Part i 133.

13 Punjab Government, Punab District Gazetteers Montgomery District,95.

14 Punjab Government, Punab District Gazetteers Montgomery District, 95.